

ТИЖОРАТ БАНКЛАРИ ИНВЕСТИЦИЯ ФАОЛИЯТИНИНГ МАҚСАД ВА ВАЗИФАЛАРИ

Исмоилов Шапахат Содиқович

*Термиз Давлат университети бухгалтерия ҳисоби ва аудит кафедраси катта
ўқитувчиси*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.12789042>

Annotation: *this article provides information on the goals and objectives of investment activities of commercial banks.*

Keywords: *investment activity participation in securities, enterprise, project, Shares, Investments, Securities Market.*

Аннотация: *Ушбу мақолада тижорат банклари инвестиция фаолиятининг мақсад ва вазифалари борасида маълумотлар келтирилади.*

Калим сўзлар: *Инвестиция фаолияти қимматли қоғозларга, корхона, лойиҳа, акцияларга, сармояларга қатнашиш, қимматли қоғозлар бозори.*

Introduction

Одатда, инвестиция деганда ҳар қандай корхона, лойиҳага узоқ муддатли сармоя киритиш тушунилади. Банк ишида бу тушунча банк маблағларининг ҳар қандай узоқ муддатли инвестицияларини ўз ичига олади. Инвестиция фаолияти, масалан, қимматли қоғозларга сармоя киритишдан ташқари, кўпинча компаниянинг асосий фондларини кредитлаш, кичик корхоналарга кредит бериш, корхонанинг жорий, қисқа муддатли эҳтиёжларини молиялаштиришни ўз ичига олади. Бироқ, қуйидаги таърифни тўғри деб ҳисоблаш керак. Банк сармоялари –бу тўғридан-тўғри ва билвосита даромад олиш мақсадида қимматли қоғозларга узоқ вақт давомида банк ресурсларини киритиш. Банк қимматли қоғозларга қўйилган инвестициялардан дивидентлар, фоизлар ёки қайта сотишдан фойда шаклида тўғридан тўғри даромад олади. Билвосита даромад банкларнинг мижозларга таъсирини уларнинг қимматли қоғозларининг назорат пакетига эгаллик қилиш орқали кенгайтириши асосида шаклланади. Банк инвестициялари акциялар, облигациялар ва бошқа қимматли қоғозларга инвестицияларни ўз ичига олади. Банк инвестициялари, таърифга кўра, узоқ муддатли бўлиши кераклигига қарамай, барча инвестиция воситалари қуйидагиларга бўлинади:

-Паст бозор хавфи ва юқори ликвидлилиги билан ажралиб турадиган бир йилгача бўлган пул бозори воситалари;

-Бир йилдан кўпроқ вақт мобайнида этук бўлган ва одатда юқори даромадлилик билан тавсифланадиган капитал бозори воситалари.

Инвестицион фаолият – бу инвестицион инвестициялар ёки инвестицияларни амалга ошириш бўйича амалий ҳаракатлар мажмуи. Инвестиция фаолияти субъектлари – бу ҳам жисмоний, ҳам юридик шахслар, шу жумладан банклар ва инвестиция фаолияти объектлари янги ташкил этилган ва янгиланган асосий ва айланма маблағлар, қимматли қоғозлар, мақсадли пул депозитлари, илмий –техник маҳсулотлар ва бошқа мулкӣ объектлардир.

Тижорат банкларининг инвестициялари: ўз маблағлари, қарз маблағлари ва жалб қилинган маблағлар ҳисобидан амалга оширилади. Банкларнинг инвестиция

жараёнидаги энг умумий шаклда иштирок этишининг асосий йўналишлари куйидагилардан иборат:

- *банклар томонидан инвестиция мақсадларида маблағ жалб қилиш;
- *инвестиция кредитлари бериш;
- *қимматли қоғозларга, акцияларга, сармояларга қатнашиш (ҳам банк ҳисобидан, ҳам миждоз номидан).

Бу соҳалар бир-бири билан чамбарчас боғлиқ. Банклар капитални, аҳолининг жамғармаларини ва бошқа бўш маблағларини сафарбар қилиб, улардан фойдали фойдаланиш мақсадида ўз ресурсларини шакллантиради. Пул маблағларини тўплаш бўйича операциялар ҳажми ва таркиби банкларнинг кредит ва инвестиция портфеллари ҳолатига, уларнинг инвестиция фаолияти имкониятларига таъсир этувчи асосий омиллардир.

Банкларнинг инвестиция фаолияти икки турдаги хизматларни кўрсатадиган бизнес сифатида қаралади: қимматли қоғозларни чиқариш ёки уларнинг бирламчи бозорига жойлаштириш орқали пул маблағларини кўпайтириш, иккиламчи бозорда мавжуд бўлган қимматли қоғозларнинг харидорлари ва сотувчиларини брокер ва ёки дилер сифатида ишлаётганда улаш.

Бозор иқтисодиётига ўтиш ва қимматли қоғозлар бозорининг шаклланиши билан банк инвестицияларининг қимматли қоғозларга узоқ муддатли инвестициялар сифатида талқин қилиниши ички иқтисодий адабиётларда ўз аксини топди. Қайд этилишича, банк сармояларини бир йилдан ортиқ муддатга чиқарилган қимматли қоғозлар деб аташ одатий ҳолдир.

Инвестиция тижорат банкининг ресурсларини жойлаштиришнинг барча соҳалари сифатида ҳам, даромад олиш мақсадида пул маблағларини бир муддатга жойлаштириш операцияси сифатида ҳам тушунилади. Биринчи ҳолда, инвестициялар тижорат банкининг барча фаол операцияларини ўз ичига олади, иккинчидан – унинг шошилинич компоненти.

Банкларнинг инвестиция фаоллигининг кўрсаткичлари сифатида куйидаги кўрсаткичлардан фойдаланиш мумкин:

- *тижорат банкларининг инвестиция ресурслари ҳажми;
- *инвестиция ресурсларининг реал қиймати индекси;
- *банк инвестициялари ҳажми;
- *банкларнинг умумий активларидаги инвестицияларнинг улуши;
- *уларни қўллаш объектлари бўйича банк инвестицияларининг таркибий кўрсаткичлари;
- *банкларнинг инвестиция фаолияти самарадорлиги кўрсаткичлари, хусусан, инвестициялар ҳажмига кўра даромадларнинг ўсиши;
- *даромадли молиявий активларга капитал қўйилмалар билан солиштирганда, ишлаб чиқариш секторига инвестицияларнинг муқобил рентабеллиги кўрсаткичлари;

Иқтисодий адабиёт ва банк амалиётида тижорат банкларининг инвестиция фаолияти шакллариининг таснифи инвестицияларнинг шакллари ва турларини тизимлаштиришнинг умумий мезонлари асосида амалга оширилади:

- 1) инвестиция объектига мувофиқ реал инвестициялар иқтисодий активлар (ҳақиқий сармоялар) ва молиявий активларга инвестициялар (молиявий инвестициялар). Банк сармояларини бошқа хусусий инвестиция объектлари билан ҳам фарқлаш мумкин: инвестиция ссудаларига инвестициялар, муддатли депозитлар, кўчмас мулк, қимматбаҳо металллар ва тошлар, коллекциялар, мулкӣ ва интеллектуал ҳуқуқлар ва бошқалар.

Ҳақиқий инвестициялар, қоида тариқасида, банк инвестицияларининг умумий ҳажмида кичик улушга эга. Молиявий инвестициялар банклар учун молия-кредит ташкилотлари сифатида кўпроқ хосдир.

Банкнинг ўз фаолиятига қўйиладиган сармоялар унинг моддий –техник базасини ривожлантиришга ва ташкилий даражасини яхшилашга инвестицияларни ўз ичига олади. Бу инвестицияларнинг йўналиши улар ёрдамида қандай вазифаларни бажариш кераклигига боғлиқ. Инвестиция йўналишига қарабқуйидагиларни ажратиш мумкин.

-банк фаолияти самарадорлигини ошириш учун инвестициялар. Улар техник жихозларни такомиллаштириш, банк фаолиятини ташкил этиш, меҳнат шароитлари, кадрлар таёрлаш, илмий-тадқиқот ишланмаларини яхшилаш орқали банк харажатларини камайтириш учун шарт-шароитлар яратишга қаратилган;

-банк хизматларини кенгайтиришга қаратилган инвестициялар. Бундай инвестициялар ресурслар ва мижозлар базасини кенгайтиришни, банк операциялари доирасини кўпайтиришни, банк хизматларининг янги турларини ишлаб чиқаришни таъминлайдиган янги бўлинмаларни яратишни назарда тутди;

-давлат назорат органларининг талабларини бажариш зарурати билан боғлиқ инвестициялар. Бу инвестициялар банк фаолияти учун муайян шарт-шароитларни яратиш нуқтаи назаридан назорат қилувчи органларнинг талабларини қондириш зарур бўлганда амалга оширилади.

2) Инвестициялар учун маблағ манбаларига кўра, ўз маблағлари ҳисобидан амалга оширилган банкнинг ўз инвестициялари ва ўз мижозлари ҳисобидан ва банк ҳисобидан амалга ошириладиган мижозлар сармоялари ажратилади.

3) инвестиция муддати нуқтаи назаридан, инвестициялар қисқа муддатли (бир йилгача), ўрта муддатли (уч йилгача) ва узок муддатли (уч йилдан ортиқ) бўлиши мумкин.

4) Тижорат банкларининг инвестициялари, шунингдек, таваккалчилик турлари, минтақа, тармоқ ва бошқа мезонлар бўйича таснифланади. Шу билан бирга, банкларнинг инвестицион фаоллиги уларнинг молиявий воситачи сифатида макроиқтисодий ролини амалга ошириш билан боғлиқ яна бир жиҳатга эга. Бу имкониятда банклар шарт-шароитларда ҳаракат қилиб, хўжалик юритувчи субъектларнинг инвестиция талабини қондиришга ҳисса қўшадилар бозор иқтисодиёти пул кўринишида, жамғарма ва жамғармаларни инвестицияларга айлантириш.

Тижорат банкларининг инвестиция сиёсати инвестиция фаолияти бўйича мақсадли кўрсатмалар тизимини шакллантиришни, уларга эришишнинг энг самарали усулларини танлашни ўз ичига олади.

Инвестициялар тижорат банкининг ресурсларини жойлаштиришнинг барча соҳалари сифатида ҳам, даромад олиш мақсадида пул маблағларини бир муддатга жойлаштириш операцияси сифатида ҳам тушунилади. Биринчи ҳолда, инвестициялар тижорат банкининг барча фаол операцияларини ўз ичига олади, иккинчидан – унинг шошилиш компонентини.

Банклар асосан ўзлари эмас, балки қарз ва қарз маблағлари ҳисобидан ишлайдилар, шунинг учун улар тегишли кафолатлар билан таъминланмаган бўлса, ўз мижозларининг маблағларини йирик инвестиция лойиҳаларига сармоя киритиб таваккал қила олмайди. Шу муносабат билан, тижорат банклари ўз инвестиция сиёсатини ишлаб чиқишда ҳар доим таваккалчиликни, иқтисодий самарадорликни, инвестиция лойиҳаларининг молиявий жозибдорлигини, қисқа, ўрта ва узок муддатли инвестицияларнинг мақбул комбинатсиясини реал баҳоланиши керак. Шу

билан бирга, мавжуд инвестиция тизими нафақат банкнинг ички иши, банкни тартибга асосий тамойилларига мувофиқ, ҳар қандай назорат тизимнинг ажралмас қисми-бу банкнинг сиёсати, операцион фаолияти ва унда ссуда эриш ва капитал қўйилиши билан боғлиқ тартибларни мустақил равишда кўриб чиқиш, ҳамда кредит ва инвестиция портфелларини жорий бошқариш.

Бинобарин, тижорат банклари инвестиция фаолиятини ташкил этиш ва бошқариш билан боғлиқ энг муҳим фаолиятни аниқ ишлаб чиқиш ва расмийлаштириши керак. Асосан, бу тўғри инвестиция сиёсатини ишлаб чиқиш ва амалга оширишдир. Банк ривожланишининг умумий бизнес сиёсати инвестиция сиёсатини шакллантиришнинг асосий шарти бўлиб, унинг асосий мақсадлари инвестиция фаолияти учун стратегик мақсадларни ишлаб чиқишда устувор ҳисобланади. Умумий иқтисодий сиёсатнинг муҳим таркибий қисми бўлган инвестиция сиёсати банкнинг самарали ривожланишини таъминловчи омил ҳисобланади.

Веб-қидирув натижалари бўйича, тижорат банклари иқтисодиётнинг замонавийлаштирилишида ва инвестиция фаолиятининг оширилишида жиддий рол ўйнайди, шу жумладан Ўзбекистонда ва АҚШда. Ўзбекистонда ҳукумат давлатга тегишли монополияларнинг замонавийлаштирилиши орқали ўсишни кучайтиришга қаратилган кенг қўламли иқтисодий ислохот сиёсатларини амалга оширади ва хусусий, хорижий тўғридан тўғри инвестициялар учун қўллаб қувватловчи иқлим яратади. 2020 йил мартдан этиборан Ўзбекистонда 30 та тижорат банки фаолият юритади.

АҚШда эса тижорат банклари жисмоний ва юридик шахсларга содда молиявий вазифаларни бажариш учун турли хил молиявий хизматларни тақдим этади. Улар депозитларни қабул қилади, пулни қарз беради, тўловлар усулларини амалга оширади, банк чеклари ва текширувларини чиқаради, маҳсулотлар ва ҳужжатларни сақлаш учун хавфсизлик депозит кутилларини таклиф этади ва бошқа хизматларини ҳам таклиф этиши мумкин, масалан суғурта шартномаларини брокерлаш ва инвестиция маслаҳатлари бериш. АҚШдаги бизнес ва молия соҳасининг асосий қисмларидан биридир. Улар жисмоний шахслардан кўра бизнесларга кўпроқ хизмат кўрсатади ва депозитларни қабул қилиш, бизнесларга қарз бериш ва хазина бошқарувини ўз ичига олган турли хил хизматларни тақдим этади. АҚШдаги энг йирик тижорат банкларидан бири ЖПМорган Часе ҳисобланади, у 2021 йилда 121 миллиард АҚШ доллари ортиқча даромадга эга бўлди. Шу йил ЖПМорган Часе ҳам Банк оф Америка олдидан ўтиб тижорат банк карталарининг энг яхши чақирувчиси бўлди.⁹

Адабиётлар:

1. Ш.М.Мирзиёев. Ўзбекистон Республикаси Президенти 2019 йил учун мўлжалланган энг муҳим устувор вазифалар ҳақидаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 28.12.2019;
2. “Ташқи иқтисодий фаолият тўғрисида”ги қонун (янги таҳрири, иккинчи чақирик Олий Мажлиснинг иккинчи сессиясида 2000-йил 26-майда қабул қилинган);
3. Мирзиёев Ш.М. “Буёқ келажагимизни мард ва олижаноб ҳалқимиз билан бирга қурамыз”. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2017. – 488 б;

⁹ “International commercial banking” anjumani 24.10.2021/ www.worldeconomics.org veb-sayti

4. Мирзиёев Ш.М. “Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – мамлакат тараққиёти ва халқ фаровонлиги гаровидир”.- Тошкент: “Ўзбекистон”, 2017.- 48б;
5. Ш. Шодмонов. Иқтисодиёт назарияси: Дарслик. – Т.: «Тошкент_» нашриёти, 2020. 788 бет.
6. Қўшаев Т.А.. Бухгалтерия ходимларининг ҳуқуқ ва бурчлари. INNOVATION SCIENCE AND RESEARCHINTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL (VOLUME 1 ISSUE8) DECEMBER2023ISSN: 2992-8877 | SCIENCEJOURNAL.UZ125
7. Худойқулов А.М.. Бюджет ташкилотларида бюджетдан ташқари маблағларни жалб қилиш ва улардан фойдаланиш ҳолати таҳлили. INNOVATION SCIENCE AND RESEARCHINTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL (VOLUME 1 ISSUE8) DECEMBER2023ISSN: 2992-8877 | SCIENCEJOURNAL.UZ128